

JEDNO GLEDANJE NA FRANCUSKO NESTALNO »e« U SUVREMENOM FRANCUSKOM JEZIKU¹

KREŠIMIR SLADOLJEV

U gotovo svim paradigmama samoglasnika francusko »e« (ə) figurira u nizu prednjih zaokruženih samoglasnika: œ, ə, ø, y; u posebnom se poglavlju govori o svim mogućnostima i zabranama njegova izgovora.

Artikulaciono, po mjestu i načinu izgovora, smješta se dosta neodređeno između Φ (zaokruženo zatvoreno e) i œ (zaokruženo otvoreno e), ali i tu postoje neslaganja.

To se »e« (ə) često, s obzirom na mjesto i način izgovora, izjednačava sa Φ (zaokruženo zatvoreno e), osobito kada se nalazi iza takozvanih nerazdvojnih grupa suglasnika, kao: *cr-*, *fr-*, *gr-* itd.

Ipak, kada govorimo o artikulaciji toga glasovnoga elementa, dvije su činjenice neosporne:

a) Ni zaokruženost usana, ni njihova ispupčenost (*arrondissement et projection des lèvres*) nisu iste u ə i Φ ; dok su pri izgovoru Φ ta dva pokreta jasno naglašena, s maksimalnom napetosti usnih mišića, to se ne može reći i za izgovor ə. To vrijedi za golem broj Francuza u kojih ta dva pokreta i inače nisu jače istaknuta (npr. južna Francuska).

Pri izgovoru ə, na primjer u riječi »cependant«, ni zaokruženost usana ni njihova ispupčenost nisu tako izražene kao pri izgovoru Φ u riječi »heureux«, prvo bi čak bilo i nešto otvorenije od drugoga, s obzirom da se nalazi u nenaglašenom položaju. Ni napetost usnih mišića nije tako jaka i odlučna u ə kao u samoglasnika Φ .

Radi usporedbe navedimo:

crever (krəve)	i	creuser (kr Φ ze)
crevent (krəvā)	i	creusant (kr Φ zā)
demaîn	i	deux maîns
devant	i	deux vents
depuis	i	deux puits
devin	i	deux vins itd....

¹ Ono se još naziva i nijemo e, ženskō, ono koje ispada.

b) Po mjestu izgovora smješta se *a* među prednje zaokružene samoglasnike, bilo da se nalazi u početnom slogu, unutar riječi, u govornom nizu ili pak iza nerazdvojnih konsonantskih grupa *cr-*, *fr-*, *gr-*, *itd.*, to jest, smatra se da je mjesto izgovora glasa *a* u prednjem dijelu usne šupljine, kao u samoglasnika *œ*, *ø*, *y*, što po našem mišljenju ne bi odgovaralo njegovoj izgovornoj prirodi; ono bi se nalazilo bliže središnjem dijelu tvrdog nepca. Svakako da mjesto njegova izgovora ovisi i od suglasnikā, odnosno suglasničke grupe, kojima je taj glasovni element podrška:

lever	peser
gredin	reprendre
ouvertement	brebis <i>itd.</i> ²

Prema tome postoji velika artikulaciona razlika između *a* i ostalih prednjih zaokruženih samoglasnika. Francuski *a* je glasovni distinktivni element, različit od svih ostalih samoglasnika, pa i onih koji bi, navodno, po svemu bili najbliži njegovoj artikulaciji. Ni po svojoj artikulaciji, a posebno po svojoj fonološkoj funkciji, ne može se *a* smatrati ni jasnim složenim samoglasnikom kao što su to ostali iz grupe prednjih zaokruženih samoglasnika: *œ* (kombinacija otvorenog *e* i otvorenog *o*); *ø* (kombinacija zatvorenog *e* i zatvorenog *o*); te *y* (kombinacija *i* — *u*).

Što je po našem mišljenju još važnije, semantička vrijednost *a* nije gotovo nikakva, dočim je kod ostalih samoglasnika potpuna. Radi usporedbe, navedimo:

fée	—	feu
des	—	deux
ces	—	ceux
l'air	—	l'heure i leur
père	—	peur
craie	—	creux
il fit	—	il fut
il dit	—	il dut <i>itd.</i>

Čak i francuski polusamoglasnici (*semi-voyelles*) *o* i *u* imaju svoju semantičku vrijednost, kao i ostali samoglasnici:

poids	—	puits
loi	—	suis
sois	—	lui
feis	—	fuit
grattoir	—	grattures
égouttoir	—	égouttures
mouilloir	—	mouillure <i>itd.</i> ³

² Primjere izabrao sam autor članka.

³ Primjeri autorovi.

Slaba artikulaciona moć ə i njegova gotovo nepostojeća semantička vrijednost⁴ u usporedbi s ostalim francuskim samoglasnicima dovele su do neobičnih, ali logičnih pojava u promjenama tog glasovnog elementa, do njegova pretvaranja u stabilnije i određenije samoglasnike ili do njegova potpunoga nestajanja.

Poznato je da njegov izgovor ili ispuštanje ovisi o načinu govora pojedine sredine i o okolnostima: u običnom govoru, a u brzom konverzaciji i u pravilnom govoru, to se ə često ne izgovara, kršeći sva pravila, a da se pri tome ipak očuva smisao izričaja. Pri čitanju (naročito poezije), u recitacijama, u kazalištu, ə se uvijek izgovara (ovaj rad se ne odnosi na taj drugi vid izgovora francuskog ə).

Bez obzira na njegovo zanemarivanje u običnom govoru, značajno je, kako smo već rekli, da se pri ispuštanju smisao izričaja ne mijenja, niti to dovodi do nedoumice i nerazumijevanja.

Već je u prošlosti dolazilo do prelaska glasovnoga elementa ə u zatvoreni samoglasnik (é). Tako u riječima:

beni	—	béni
desir	—	désir
crecelle	—	crécelle
sejour	—	séjour
prevôt	—	prévôt itd.

Unatoč glagolu »se rebeller« i imenice »rebelle« (sa ə), imamo izvedenicu »rébellion«, a »revision« je prešlo u »révision« i »reviser« u »réviser« (sa zatvorenim samoglasnikom é). Pored »retable« ispravan je izgovor i »rétable«, pogrešnom analogijom prema glagolu »rétablir«.

Neke riječi imaju grafem e, ali s izgovorom zatvorenog samoglasnika (é):

refréner (oba su é)
brechet
seneçon
chevacier itd.

⁴ A. Martinet, *La linguistique synchronique* (str. 131, opaska 1), smatra da ə tvori poseban blok sa suglasnikom, odnosno poseban fonem: (d) je fonem u riječi »dur«, a poseban je fonem isti suglasnik sa ə, na primjer u riječi »dessus« (də). Martinet inkorporira taj glasovni element u pripadajući suglasnik i od njih tvori poseban fonem. Naše je mišljenje da je riječ ovdje o podupirućem glasu (son d'appui) iz razloga koje dalje navodimo.

Sličan je prijelaz i u novije doba u riječima:

vedette
breveté
besicles
celer prema recéler⁵

Ta neodređenost i veoma slaba artikulaciona moć ə najbolje se može zapaziti u izvedenicama riječi »secret« (sa ə); izvedenica je »secrétaire«, a ne »sécetaire«, što se ponekad i čuje; međutim u francuskom suvremenom govoru konkurentski su i izgovori:

secretaire i secrétaire

Neke su riječi sasvim izgubile grafem e, jer se ə više nije ni izgovarao:

esp(e)rit
chaud(e)ron
soup(e)çon
lar(re)cin
der(re)nier
rég(ue)lisse itd.

Dugo su se vremena pisale i riječi »dureté i sûreté« kao i riječ »fièrté«, to jest: »durté i fièrté«.

Pod utjecajem otvorenog e (è), ono je u stvari poluotvoreni samoglasnik, iako ničim obilježen:

caquet	caquetèrie
bonnet	bonnetèrie
briquet	briquetèrie

Ali u običnom, ali ipak ispravnom govoru, i unatoč tri suglasnika čuje se također:

caqu(e)t(e)rie
bonn(e)t(e)rie
briqu(e)t(e)rie
pap(e)t(e)rie

⁵ Navedeni primjeri i oni što slijede u ovom radu nalaze se gotovo u svim raspravama fonetičara o ovom problemu i nisu nikakav izuzetak. Uz vlastite primjere najviše sam se poslužio knjigom Ph. Martinon, *Comment on prononce le Français*, Paris, Larousse.

Poluotvoreno je i u nekim riječima, kao:

marquet(e)rie	prema	marquète
parquet(e)rie	prema	parquet
coquett(e)rie	prema	coquette
mousquet(e)rie	prema	mousuquet

U normalnom izgovoru višesložnih riječi njegova je vrijednost u dočetnom položaju zero, kao i u sličnim riječima koje ga ne posjeduju:

solonnel	—	solennelle
labeur	—	beurre
sommeil	—	sommeille
vermeil	—	vermeille itd. . . .

Iza nerazdvojnih grupa suglasnika, a u slučajevima njihova vezivanja sa likvidom »r«, u običnom govoru često se ni r ne izgovara:

vinaig(re)
suc(re)
pauv(re) fille
maît(re) d'étude
pourp(re) itd.

Zanimljivo je da nestanak ə nije utjecao na produljenje izgovora samoglasnika u riječima u kojima je taj nestanak označen sa [^] (accent circonflexe):

dénoûment
dénûment
assidûment itd.

I tamo gdje se zadržao njegov grafem u pisanju, on ne utječe na izgovor. Tako je isti izgovor u riječima:

remerciement	i	poliment
soierie	i	voirie, plaidoirie
scierie	i	Syrie
tuerie	i	furie

Nikakve promjene značenja nema, bilo da se ə ispušta ili izgovara, to jest kada je u stvari podrška grupi suglasnika:

pan(e)t(e)rie	i	pan(e)tərie
pell(e)t(e)rie	i	pell(e)tərie
louv(e)t(e)rie	i	louv(e)tərie

U mnogim slučajevima francusko *ə* je podupirajući grafički znak (neprecizan francuski termin: *voyelle d'appui*) kako bi se sačuvao palatalni izgovor grafema »g«:

pig(e)on
 afflig(e)ant
 g(e)ôlier
 nous mang(e)ons
 je mang(e)ais i je mang(e)ai itd. ...

Takva funkcija njegova grafema dovodi i do iskvarena izgovora, kao u riječi »gag(e)ure«, a i francuski rječnici navode i izgovor »gaʒœ:r« umjesto pravilnog izgovora »gaʒy:r«.

Njegova prava fonološka funkcija u francuskom jeziku jest izbjegavanje susreta nemogućih grupa suglasnika, bilo da se radi o dva suglasnika ili više njih zaredom:

bachœlier (š — lj)⁶
 chapœlier (p — lj)
 chandœlier (d — lj)
 hôtœlier (t — lj)
 nous aimœrions (m — rj)
 dœnier (d — nj)
 centœnier (t — nj)
 soutœnier (t — nj) itd.

Ali se ipak kaže samo: bourr(e)lier — (burlje).

Trebalo bi da je izgovor stalan u ovakvim nemogućim grupama suglasnika:

fourbœrie
 superchœrie
 proprœté
 débordœment
 appartœment itd.

Ali i u ovim slučajevima, u kojima dolazi do susreta tri suglasnika, obično se u svakodnevnom govoru izostavlja:

pard(e)ssus
 fourb(e)rie
 étourd(e)rie
 appart(e)ment itd. ...

⁶ Ovdje i dalje *lj* i *nj* jednako *l + j*, *n + j*, a ne *ɫ* i *ɲ*.

Tako i kada se ə nađe između dvaju suglasnika, od kojih prvi može grafički biti i udvostručen, ono se često izostavlja:

app(e)ler	ép(e)ler
échauff(e)ment	long(ue)ment
raill(e)rie	honnêt(e)ment
ân(e)rie	moq(ue)rie
parfum(e)rie	pot(e)rie
naïv(e)té itd.	

Događa se također da se nađu i dva ista suglasnika u »nemogućoj« skupini, a da se ipak ə ispušta:

honnêt(e)té	là - d(e)dans
extrém(e)ment	ver(e)rie
trésor(e)rie	serrur(e)rie itd. . . .

Iza početnoga suglasnika podupire ə nemoguću grupu suglasnika: b — l, t — n, r — f, itd.:

bəlette
təmir
rəfaire

Međutim, sa samoglasnikom ispred te grupe suglasnika, ono se ne izgovara:

la b(e)lette
à r(e)faire
vous t(e)nez
vous v(e)nez itd.

Čim se umjesto samoglasnika nađe neki od suglasnika, opet radi podrške konsonantske grupe, ovo se izgovara:

pour r(ə)faire
il tənait
ils vənaiənt

U pravilu francuski jezik ne podnosi nemogući skup suglasnika (groupe inséparable), te će te grupe biti redovito podržane od ə, bilo da su suglasnici istorodni ili različiti:

jə jette (ž — ž)
cə signe (s — s)
cə rien (s — r)
lə métier (l — m)
nə fais pas (n — f)
quə tu es sot (k — t)
quə réclames — tu (k — r, grupa inače moguća).

Veliku ulogu igra i naglašavanje pojedine riječi u rečeničnom izričaju, tako da spirant »s«, kada se nađe između dva suglasnika, dopušta susret i tri suglasnika zaredom, kao na primjer:

- Je veux entendr(e) c(e) qu'on dit, i:
- Je veux entendr(e) cə qu'on dit
- Ecrire(e) c(e) quə tu dis, i:
- Ecrire(e) cə quə tu dis
- Avec c(e) quə tu dis, i:
- Avec cə quə tu dis

Dosta je složen (ali i prilično logičan) problem izgovora pri susretu više jednosložnih riječi sa ə: lične zamjenice »je«, veznika ili odnosne zamjenice »que«, prijedloga »de«, određenog člana »le«, negacije »ne«, kao i nenaglašanih oblika »me, te, se«.

Kada se nađu u rečenici te jednosložne riječi, tada postoji prednost upotrebe ə jednih naspram ə drugih; kako se određeni član inače elidira, to se njegovo ə žrtvuje:

- On mə l(e) donne
- On tə l(e) donne
- Si jə l(e) savais

I negacija »ne« gubi ə kada se nađe u konkurenciji s ličnom zamjenicom »je« ili prijedlogom »de«:

- Si jə n(e) veux pas
- Cela n(e) mə fais rien
- Je dis də n(e) pas sortir
- Cela n(e) tə coûtera rien itd.

Ali je zato »que« u prednosti ispred »je« i »de«:

- Il est crtain quə j(e) viens
- Plutôt quə d(e) fuir

U pravilu bi bilo tako, ali se u brznoj konverzaciji, u običnom govoru često ta pravila krše:

- Il fut content d(e) nə r(e)trouver personne
- J(e) nə r(e)grette rien
- J(e) lə r(e)grette bien
- J(e) mə d(e)mande si c'est vrai

Činjenica je da je izgovor ili neizgovor u jednosložnim riječima podložen nizu faktora psihičke naravi; sve ovisi o tom da li se stavlja naglasak na jedan ili više njih. Tako imamo izgovore:

- Pour prendr(e) cə quə j(e) rəməts, i:
- Pour prendr(e) c(e) quə j(e) rəməts
- Pour prendr(e) c(e) quə jə r(e)mets
- Tout cə quə j(e) dis, i:
- Tout c(e) quə j(e) dis

Ipak je uobičajeno da, kao jači, lična zamjenica »je« i veznik ili odnosna zamjenica »que« zadržavaju svoj ə u izgovoru ispred ostalih (negacije »ne«, prijedloga »de«, određenoga člana »le«).

- C'est c(e) quə jə n(e) tə d(e)mande pas
- Tu veux t(e) instruir(e) də c(e) quə jə n(e) sais pas
- Tu réclames c(e) quə jə n(e) tə r(e)mets pas
- Parcə quə jə n(e) tə lə r(e)mets pas.

Može doći i do izgovora tri, četiri ə i više njih u nizu, ali i njihov broj i koji će se od njih izgovoriti ovisi od onoga koji govori, i koju od jednosložnih riječi hoće naglasiti u izricanju neke ideje.

U zaključku bismo se usudili rezimirati:

Francuski glasovni element ə svakako pripada glasovnom fondu francuskog jezika.

Zbog svoje artikulacione neodređenosti i slabe semantičke vrijednosti, prelazio je u prošlosti, a prelazi i danas bilo u zatvoreni samoglasnik (é), bilo u poluotvoreni samoglasnik, bilo da je njegova izgovorna vrijednost *zero*.

Kako francuski jezik ne podnosi nekih suglasničkih skupina (groupes intolérables), nemogućih u tom jeziku, to upravo glasovni element ə sprečava da do njih dođe, što bi bila i njegova glavna fonološka funkcija, funkcija »PODUPIRUĆEGA GLASA« (SON D'APPUI). Ali i ovdje neko apsolutno pravilo ne postoji, jer u svakodnevnom, normalnom govoru, a ne samo u onom zapuštenom i nepravilnom, on sve više gubi i taj svoj glasovni status.

Njegov odgovtrajućí grafem (e) služi kao »cédille« (garçon) ujedno i radi sprečavanja velarnog izgovora »g« (mangeons). U nekim drugim slučajevima suvišan je i nepotreban ostatak prošlosti, kada se izgovarao.

Unatoč bogatom kazališnom životu u Francuskoj, ogromnom broju pjesnika i njihovih djela, bujnom političkom životu i uopće kulturnom nivou i djelovanju školstva, uočljiva je činjenica da taj glasovni element nije, što bi se moglo očekivati, nimalo učvrstio svoj status, već naprotiv, on je sve ugroženiji.

Po našem mišljenju njegovo mjesto i ne bi trebalo da se nalazi u paradigmatama samoglasnika, kao što je do sada u gotovo svima predstavljen.

K. Sladoljev: UNE OPINION SUR LE »e INSTABLE« DANS LE FRANÇAIS MODERNE

Résumé

L'auteur de cet article essaie de donner son point de vue et ses réflexions sur le problème compliqué et complexe qu'est celui de l'e instable dans la langue française contemporaine.

Etant donné la faiblesse articulatoire, la valeur phonologique presque insignifiante de l'e instable, celui-ci change souvent dans le son fermé (é) et dans le son semi-ouvert ou bien sa valeur est zéro.

Sa valeur distinctive est aussi presque nulle. Dans le français moderne il sert uniquement à empêcher la rencontre de deux ou trois consonnes des groupes dits impossibles. Selon l'auteur ce serait, en effet, sa foncton essentielle et fondamentale. Il s'en suit que l'e instable dans le français contemporain n'est, en somme, qu'un »SON D'APPUI« au sens phonologique. L'auteur souligne qu'il n'y a pas de règle stricte et absolue de sa prononciation du fait que dans le langage courant et tout à fait correct l'e instable a tendance, plus ou moins, à disparaître.

Sa présence dans le paradigme des voyelles n'est nullement justifiée, de l'avis de l'auteur.